

สารของสมเด็จพระสันตะปาปาจอห์น ปอล ที่ 2

ในโอกาสเฉลิมฉลองวันสันติสากล

1 มกราคม 1991 / 2534

หากปรารถนาสันติ จงเคารพมโนธรรมของทุกคน

ในปัจจุบันนี้ ประชาชาติมากมายที่ประกอบเป็นครอบครัวมนุษยชาติหนึ่งเดียวนั้น มีความห่วงใยในเสรีภาพของมโนธรรมมากขึ้นทุกที ปรารถนาให้มีการยอมรับทางปฏิบัติ และมีการคุ้มครองทางกฎหมาย ข้าพเจ้าได้มอบสารสองฉบับสำหรับวันสันติสากล โดยกล่าวถึงมิติต่างๆ ของเสรีภาพนี้แล้ว เรื่องนี้ยังคงเป็นเรื่องพื้นฐานสำหรับสันติภาพในโลก

ในปี 1988 ข้าพเจ้าได้นำเสนอข้อพิจารณาบางประการเกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพในการนับถือศาสนา เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องรับรองสิทธิในการแสดงความคิดเห็นทางศาสนาของตนอย่างเปิดเผยในทุกกรณีของชีวิตพลเมือง หากมนุษย์จะดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ข้าพเจ้าบันทึกไว้ในครั้งกระนั้นว่า "สันติภาพ หยั่งรากลงในเสรีภาพและในการที่มโนธรรมเปิดกว้างสู่สังคมนิยม" [1] ในปีต่อมา ข้าพเจ้าเสนอข้อพิจารณาต่อเนื่องกัน โดยนำเสนอความคิดบางประการถึงความจำเป็นที่จะต้องเคารพสิทธิของชนกลุ่มน้อยทางด้านเชื้อชาติและศาสนา อันเป็น "ปัญหาละเอียดอ่อนมากที่สุดประการหนึ่ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมร่วมสมัย เพราะมันสัมพันธ์กับการจัดระเบียบชีวิตของพลเมืองและสังคมภายในประเทศหนึ่งๆ รวมทั้งวิถีชีวิตของชุมชนสากลด้วย" [2] มาในปีนี้ ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะพิจารณาเป็นพิเศษถึงความสำคัญของ *การเคารพต่อมโนธรรมของแต่ละบุคคล* ในฐานะที่เป็นพื้นฐานจำเป็นสำหรับสันติภาพในโลก

1. เสรีภาพของมโนธรรมและสันติภาพ

ความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการเป็นขั้นตอนอย่างจริงจัง เพื่อสร้างหลักประกันให้เกิดการเคารพต่อเสรีภาพของมโนธรรมอย่างเต็มที่ ทั้งในด้านกฎหมาย และในความสัมพันธ์ปกติของมนุษย์นั้น ยิ่งทวีความเร่งด่วนมากขึ้นนับจากเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นเมื่อปีที่แล้ว ความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วซึ่งเกิดขึ้นนั้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า บุคคลไม่อาจได้รับการปฏิบัติเยี่ยงวัตถุที่ถูกชักนำโดยพลังที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของเขา ในทางตรงกันข้าม บุคคลแต่ละคนแม้ว่าจะมีความอ่อนแออยู่ก็ตาม แต่ก็มีความสามารถที่จะแสวงหา และรู้ถึงความดีได้อย่างเสรี เพื่อรับรู้และปฏิเสธความชั่วร้าย เพื่อเลือกสังคมนิยม และเพื่อต่อต้านความผิดหลง ในการสร้าง

มนุษย์นั้น พระเจ้าได้บันทึกกฎธรรมชาติไว้ในหัวใจมนุษย์ ซึ่งแต่ละคนสามารถที่จะค้นพบกฎนั้นได้ (เทียบ รม 2:15) ส่วนมโนธรรมนั้น มันก็คือความสามารถที่จะตัดสินใจ และปฏิบัติตามกฎนั้นได้ : *“การเชื่อฟังมโนธรรมนั้นคือศักดิ์ศรีที่แท้จริงของมนุษย์”* [3]

ไม่มีอำนาจมนุษย์ใดมีสิทธิยุ่งเกี่ยวกับมโนธรรมของบุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ มโนธรรมย่อมเป็นประจักษ์พยานถึง *ภาวะเหนือธรรมชาติของบุคคล* รวมทั้งของสังคมส่วนรวมด้วย และดังนั้นจึงไม่อาจล่วงละเมิดได้ อย่างไรก็ตาม มโนธรรมนี้มีใช้สิ่งสูงสุดที่อยู่เหนือสัจธรรมและความหลงผิดแท้จริง โดยธรรมชาติของมันแล้วมโนธรรมต้องมี *ความสัมพันธ์กับสัจธรรมที่เป็นกลางไม่มีอคติ* สัจธรรมที่เป็นสากล และเหมือนกันสำหรับทุกคน ซึ่งทุกคนสามารถและต้องแสวงหา ด้วยความสัมพันธ์กับสัจธรรมที่เป็นกลางนี้เอง ที่เสรีภาพของมโนธรรมมีความชอบธรรม トラบที่มโนธรรมเป็นเงื่อนไขจำเป็นในการแสวงหาสัจธรรมที่คู่ควรกับมนุษย์ และเมื่อรู้สัจธรรมนั้นอย่างเพียงพอแล้ว ก็ยึดมั่นอยู่กับสัจธรรมนั้นด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจำเป็นที่มโนธรรมของแต่ละคนจะต้องได้รับการเคารพจากบุคคลอื่น มนุษย์จะต้องไม่พยายามบังคับให้ผู้อื่นรับ “สัจธรรม” ของตนเอง สิทธิในการแสดงออกถึงสัจธรรมนี้ จะต้องได้รับการสนับสนุนส่งเสริม แต่ต้องไม่ใช่ด้วยการยับยั้งผู้ที่มีความคิดแตกต่างออกไป *พลังบังคับของสัจธรรมก็คือสัจธรรมนั่นเอง* การปฏิเสธเสรีภาพของมโนธรรมของแต่ละบุคคลอย่างสิ้นเชิง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเสรีภาพในการแสวงหาสัจธรรม หรือความพยายามที่จะบังคับวิธีการใดวิธีการหนึ่งในการแสวงหาสัจธรรมนั้น ถือได้ว่าเป็นการล่วงละเมิดสิทธิส่วนตัวของบุคคลนั้นๆ การกระทำเช่นนี้ จะยิ่งก่อให้เกิดความเป็นอริ และความตึงเครียดมากยิ่งขึ้น ซึ่งอาจนำไปสู่ความสัมพันธ์อันมีนินทา และเป็นศัตรูต่อกันภายในสังคม หรืออาจนำไปสู่ความขัดแย้งที่เปิดเผยได้ ในท้ายที่สุด เป็นเรื่องของมโนธรรมนั่นเองที่ต้องเผชิญหน้ากับภารกิจอันยากลำบากในการให้หลักประกันต่อสันติภาพที่มั่นคงและถาวร

2. สัจธรรมสูงสุดพบได้ในพระเจ้าเท่านั้น

หลักประกันที่ว่า การดำรงอยู่ของสัจธรรมอันเที่ยงแท้ นั้น เราพบได้ในพระเจ้าผู้ทรงเป็นองค์สัจธรรมสูงสุด หากกล่าวโดยความเป็นจริงแล้ว การแสวงหาสัจธรรมและการแสวงหาพระเจ้านั้น เป็นเรื่องเดียวกันนั่นเอง ข้อนี้เพียงข้อเดียวก็เพียงพอที่จะแสดงให้เห็นถึง *ความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างเสรีภาพทางมโนธรรม และเสรีภาพในการนับถือศาสนา* และยังอธิบายว่าทำไมการปฏิเสธพระเจ้าอย่างเป็นทางการและการสถาปนาระบบอบการปกครองที่ผนวกการปฏิเสธพระเจ้าเข้าไปในรัฐธรรมนูญนั้นเท่ากับเป็นการปฏิเสธทั้งเสรีภาพของมโนธรรม และเสรีภาพในการนับถือศาสนาอย่างสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ยอมรับความสัมพันธ์ระหว่างสัจธรรมสูงสุดและพระเจ้าก็

ยอมจะเข้าใจถึงสิทธิ รวมทั้งหน้าที่ของผู้ที่ไม่มีความเชื่อว่าพวกเขาสามารถแสวงหาสวรรค์ ซึ่งนำเขาไปพบกับบรรทัดธรรมของพระเจ้า และยินยอมอ่อนน้อมรับบรรทัดธรรมนั้นด้วย

3. การอบรมมโนธรรม

มนุษย์แต่ละคนมีหน้าที่สำคัญในการอบรมมโนธรรมของตนเอง โดยอาศัยแสงสว่างของสวรรค์อันแท้จริง ซึ่งเป็นสิ่งที่แต่ละคนสามารถรู้ได้ และไม่มีใครที่จะถูกปิดกั้นมิให้รู้ได้ด้วยการอ้างว่าตนมีสิทธิที่จะกระทำตามมโนธรรมของตน แต่ในขณะเดียวกันกลับไม่ยอมรับหน้าที่ที่จะตรวจสอบมโนธรรมของตนเองกับสวรรค์และกับกฎที่พระเจ้าเองได้บันทึกในหัวใจของเรานั้น ก็มิได้มีความหมายอะไรมากไปกว่าการยึดเยียดความคิดเห็นอันจำกัดของตนเองเท่านั้น พฤติกรรมเช่นนี้ไม่อาจมีส่วนในการสร้างสรรค์สันติภาพในโลกได้แต่ประการใดเลย ในทางตรงกันข้าม สวรรค์จะต้องได้รับการติดตามและนำไปปฏิบัติอย่างจริงจังโดยเต็มความสามารถ การแสวงหาสวรรค์ด้วยความจริงใจเช่นนี้ ไม่เพียงแต่จะนำไปสู่การเคารพต่อการแสวงหาที่ผู้อื่นกระทำอยู่นั้น แต่ยังนำไปสู่ความปรารถนาที่แสวงหาสวรรค์ร่วมกันอีกด้วย

ครอบครัว มีบทบาทที่สำคัญอันดับแรกในการอบรมมโนธรรม บิดามารดามีหน้าที่สำคัญยิ่งยวดในการช่วยเหลือบุตรของตนเองแสวงหาสวรรค์นี้ตั้งแต่เยาว์ และนำสวรรค์ไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน พร้อมทั้งแสวงหาความดี และส่งเสริมความดีนี้

โรงเรียน ก็เป็นพื้นฐานในการอบรมมโนธรรมด้วย ที่โรงเรียนนี้เองที่เด็กๆ และเยาวชนมาสัมผัสกับโลกที่กว้างขวางยิ่งขึ้น และบ่อยๆ มักจะไม่มีสิ่งแวดล้อมที่เหมือนกับครอบครัวของเขา อันที่จริง การศึกษาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม แม้ว่าจะมีคนอ้างว่า การศึกษาต้องวางตัวเป็นกลางในเรื่องจริยธรรม และคุณค่าทางศาสนา วิธีการที่เด็กๆ และเยาวชนได้รับการเลี้ยงดูและได้รับการศึกษานั้น จำต้องสะท้อนคุณค่าบางอย่าง ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเข้าใจของพวกเขาต่อผู้อื่น และต่อสังคมส่วนรวมโดยลำดับต่อไป ดังนั้น ด้วยวิธีที่สอดคล้องกับธรรมชาติและศักดิ์ศรีของมนุษย์ และกฎของพระเจ้า เยาวชนควรได้รับการช่วยเหลือในช่วงวัยของการศึกษา ให้ได้มองเห็นและแสวงหาสวรรค์ ให้ยอมรับต่อการเรียกร้องและขีดจำกัดของเสรีภาพที่แท้จริง รวมทั้งเคารพสิทธิของผู้อื่น ผู้ที่จะปฏิบัติสิ่งนั้นกับเราด้วย

การอบรมมโนธรรมจะเป็นแบบครึ่งๆ กลางๆ หากไม่มีการศึกษาทางด้านศาสนาอย่างละเอียด เยาวชนจะเข้าใจการเรียกร้องเรื่องศักดิ์ศรีของมนุษย์อย่างชัดเจนได้อย่างไร หากไม่มีการอ้างถึงบ่อเกิดแห่งศักดิ์ศรีนั้นๆ กล่าวคือ พระเจ้าพระผู้สร้างนั่นเอง ในเรื่องนี้ บทบาทของครอบครัว และพระศาสนจักรคาทอลิก รวมทั้งคริสตชนและสถาบันทางศาสนา ยังคงมีความสำคัญ

อยู่ รัฐจะต้องค้ำประกันสิทธิในเรื่องนี้ขององค์กรดังกล่าว และอำนวยความสะดวกให้พวกเขาได้ใช้สิทธินี้ตามกฎหมายเกณฑ์ระหว่างชาติและตามปฏิญญาสากล [4] ส่วนครอบครัวและชุมชนของผู้ที่มีความเชื่อ ควรที่จะเห็นคุณค่าและยอมรับคุณค่าอันเพิ่มขึ้นต่อมนุษย์ และต่อคุณค่าอันแท้จริงของบุคคล

ในบรรดาสถาบันและองค์กรต่างๆ ที่มีบทบาทเฉพาะในการอบรมโน้มน้ามนั้น สื่อสารมวลชน ก็ควรได้รับการเอ่ยนามด้วย ในโลกปัจจุบันที่มีการสื่อสารติดต่อถึงกันอย่างรวดเร็ว สื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญยิ่งยวดในการช่วยสนับสนุนการแสวงหาสัจธรรมนี้ โดยที่สื่อมวลชนจะต้องพยายามหลีกเลี่ยงที่จะนำเสนอแต่เพียงสิ่งที่เป็นผลประโยชน์เฉพาะของบุคคลบางคน บางกลุ่ม หรือบางอุดมการณ์ สำหรับคนจำนวนมากแล้ว สื่อมวลชนมักจะเป็นแหล่งข้อมูลเพียงแหล่งเดียว ด้วยเหตุนี้ จึงมีความสำคัญมากที่จะใช้สื่อมวลชนอย่างรับผิดชอบ เพื่อส่งเสริมการแสวงหาสัจธรรมนี้

4. การไม่ผ่อนปรนกันเป็นสิ่งคุกคาม ต่อสันติภาพอย่างใหญ่หลวง

การคุกคามสันติภาพอย่างใหญ่หลวงเกิดจากการไม่ผ่อนปรนกัน ซึ่งแสดงออกโดยการปฏิเสธเสรีภาพทางมโนธรรมของผู้อื่น การไม่ผ่อนปรนกันสามารถนำไปสู่ความเกินเลยต่างๆ ดังเช่นบทเรียนอันเจ็บปวดที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์

การไม่ผ่อนปรนสามารถตีบคูลานเข้าสู่ชีวิตทางสังคมในทุกแห่งทุกมุม ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นอย่างชัดเจน เมื่อบุคคลหรือชนกลุ่มน้อย ผู้ที่พยายามทำตามมโนธรรมของตน ในเรื่องการแสดงออกที่ชอบธรรมตามวิถีชีวิตของพวกเขา กลับต้องถูกกดขี่หรือถูกผลักให้ออกไปอยู่ชายขอบของสังคม ในส่วนชีวิตของสาธารณชนนั้น การไม่ผ่อนปรนกันปิดกั้นโอกาสสำหรับความหลากหลายทางการเมือง หรือทางสังคม และนั่นคือการยับยั้งคุณภาพลักษณะอันหนึ่งอันใดเท่านั้นให้กับชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชน

ในเรื่องที่เกี่ยวกับการไม่ผ่อนปรนกับทางศาสนานั้น คงปฏิเสธไม่ได้ว่า แม้คำสอนอันหนักแน่นของพระศาสนจักรคาทอลิกที่สอนว่า มนุษย์ไม่อาจถูกบังคับให้เชื่อได้นั้น [5] ในหลายๆ ศตวรรษที่ผ่านมาได้เกิดความเข้าใจผิด และแม้กระทั่งมีความขัดแย้งเกิดขึ้นหลายครั้ง ระหว่างคริสตชนกับสมาชิกของศาสนาอื่นๆ [6] ข้อเท็จจริงนี้ ได้รับการยืนยันอย่างเป็นทางการในที่ประชุมสังคายนาวาติกัน ครั้งที่ 2 ซึ่งระบุได้ว่า "ในชีวิตแห่งประชากรของพระเป็นเจ้า ขณะที่เดินทางไป ท่ามกลางความผันแปรของประวัติศาสตร์มนุษย์นั้น บางครั้งปรากฏว่าได้มีการปฏิบัติที่ไม่ตรงกับวิถีทางของพระวรสาร" [7]

แม้ว่าในปัจจุบันนี้ก็ตาม ยังมีภาระมากมายที่จะต้องกระทำเพื่อเอาชนะการไม่ผ่อนปรนกัน ทางด้านศาสนา ซึ่งในหลายๆ แห่งของโลก เกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการกดขี่ชนกลุ่มน้อยด้วย นำ เสียหายที่เรายังคงพบเห็นความพยายามที่จะยับยั้งความคิดทางศาสนาใดศาสนาหนึ่งให้กับ ผู้อื่น ไม่ว่าจะโดยตรงคือโดยการเปลี่ยนศาสนาด้วยวิธีการบีบบังคับ หรือโดยทางอ้อม กล่าวคือ โดยการปฏิเสธสิทธิของพลเมือง และสิทธิทางการเมือง สถานการณ์อันล่อแหลมจะเกิดขึ้นเมื่อมี การใช้กฎระเบียบของศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นกฎหมายของบ้านเมือง โดยมีได้คำนึงถึงความ แตกต่างระหว่างเรื่องเฉพาะฝ่ายศาสนาและฝ่ายการเมือง ในทางปฏิบัติ การใช้กฎหมายทาง ศาสนาร่วมเป็นกฎหมายบ้านเมืองนั้น สามารถก่อให้เกิดการกีดกันเสรีภาพทางศาสนาได้ และ อาจจะไม่เคยไปถึงการจำกัด หรือปฏิเสธสิทธิมนุษยชนด้านอื่นๆ ที่ไม่อาจล่วงละเมิดได้ด้วย ใน เรื่องนี้ข้าพเจ้าขออ้างถึงสิ่งที่ข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ในสารวันสันติสากล ปี 1988 ว่า "แม้ในกรณีที่รัฐ ให้สถานะทางกฎหมายเป็นพิเศษแก่ศาสนาใดศาสนาหนึ่ง แต่รัฐก็มีหน้าที่ที่จะให้หลักประกันว่า ต้องมีการยอมรับในทางกฎหมาย และมีการเคารพอย่างจริงจังในสิทธิ เสรีภาพทางด้านมโนธรรม ของพลเมืองทุกคน รวมทั้งชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศนั้นๆ แม้จะเป็นการชั่วคราว เพื่อการ ประกอบอาชีพหรือเพื่อเหตุผลอื่นๆ ด้วย" [8] นี้ยังใช้กับสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองของ ชนกลุ่มน้อย รวมทั้งในสถานการณ์ที่มีการแบ่งแยกศาสนาและชีวิตทางการเมืองอย่างเด็ดขาด โดยอ้างว่าเพื่อเป็นการเคารพต่อมโนธรรมนั้น แท้ที่จริงกลับเป็นการปิดกั้นมิให้ผู้ที่มีความเชื่อได้ใช้ สิทธิของตนในการแสดงออกทางความเชื่อในที่สาธารณะนั่นเอง

การไม่ผ่อนปรนกัน ยังเกิดมาจากการล่อใจของลัทธิคัลลิ่งอุดมการณ์ ซึ่งอาจนำไปสู่การ ปฏิบัติที่ผิดๆ อย่างรุนแรงได้โดยง่าย เช่น การห้ามอย่างเด็ดขาดในการแสดงความคิดเห็นที่ แตกต่างกันอย่างเปิดเผย หรือแม้กระทั่งการปฏิเสธเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างสิ้นเชิง ลัทธิคัลลิ่งอุดมการณ์อาจนำไปสู่การปฏิเสธศาสนาอื่นๆ มิให้ร่วมในกิจการทางสังคม เมื่อพิจารณา ถึงเรื่องศาสนาแล้ว สภาพการณ์นี้อาจนำไปสู่การบีบบังคับให้ "เปลี่ยนศาสนา" ด้วย อย่างไรก็ดี แม้ผู้ใดเชื่อมั่นในสัจธรรมแห่งศาสนาของตนมากกว่าศาสนาใดก็ตาม ก็ไม่มีบุคคลใดหรือกลุ่มใดมี สิทธิที่จะพยายามกีดกันเสรีภาพทางมโนธรรมของผู้ที่นับถือศาสนาอื่น หรือพยายามชักจูงให้ผู้อื่น ททรยศต่อมโนธรรมของเขา โดยการเสนอหรือปฏิเสธสิทธิพิเศษบางอย่างทางสังคมหากเขาเปลี่ยน ศาสนา มีกรณีต่างๆ ที่บุคคลถูกปิดกั้นหรือแม้กระทั่งมีการเพิ่มบทลงโทษรุนแรงมิให้บุคคล เหล่านั้นสามารถเลือนนับถือศาสนาที่แตกต่างจากศาสนาที่ตนนับถืออยู่ การแสดงออกของการไม่ ผ่อนปรนกันนี้ มิได้ช่วยให้สันติภาพในโลกงอกงามขึ้นเลย

การกำจัดผลของการไม่ผ่อนปรนกันนี้ ก็ยังไม่เพียงพอต่อการปกป้องชนกลุ่มน้อยทางเชื้อชาติหรือศาสนา อันจะทำให้เขากลายเป็นพลเมืองชั้นสองไป การกระทำเช่นนี้จะนำไปสู่การแบ่งแยก ซึ่งจะปิดกั้นหรือขัดขวางการพัฒนาสังคมที่กลมเกลียวกันและมีสันติสุข แต่ทว่า สิทธิอันล่วงละเมิดมิได้ที่จะปฏิบัติตามมโนธรรมและที่จะแสดงออก และปฏิบัติความเชื่อของตน ทั้งในส่วนตัวหรือภายในชุมชนนั้น จะต้องได้รับการยอมรับและคำประกัน โดยมีข้อแม้ว่า ระเบียบทางสังคมจะต้องไม่ถูกล่วงละเมิด

ในทางกลับกัน ผู้ที่เคยตกเป็นเหยื่อของการไม่ผ่อนปรนกันในรูปแบบต่างๆ ก็อาจก่อให้เกิดสถานการณ์ใหม่ๆ ของการไม่ผ่อนปรนกันได้ด้วยเช่นกัน ในบางส่วนของโลกนี้ การสิ้นสุดของช่วงเวลาแห่งการปราบปราม ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีมโนธรรมของบุคคลไม่ได้รับการเคารพ และทุกสิ่งที่มีค่าสูงสุดของบุคคลถูกบีบกดไว้นั้น จะต้องไม่นำไปสู่รูปแบบใหม่ของการไม่ผ่อนปรนกัน ไม่ว่าจะการคืนดีกับผู้กดขี่ในอดีตนั้นจะยากเย็นแสนเข็ญเพียงใดก็ตาม

เสรีภาพทางมโนธรรม ตามความเข้าใจที่ถูกต้องนั้น โดยธรรมชาติของมันก็มุ่งไปสู่*สังคมนิยม* ผลก็คือ มันไม่นำไปสู่การไม่ผ่อนปรนกัน แต่จะต้องนำไปสู่การผ่อนปรนกันและการคืนดีกัน การผ่อนปรนกันมิใช่เป็นคุณธรรมของการยอมกัน แต่หยั่งรากลงในความรักอันทรงพลัง และจะต้องเปลี่ยนเป็นการอุทิศตนที่จะทำงานคำประกันเสรีภาพ และสันติภาพสำหรับทุกคน

5. เสรีภาพในการนับถือศาสนา เป็นพลังนำไปสู่สันติภาพ

ความสำคัญของเสรีภาพในการนับถือศาสนา ทำให้ข้าพเจ้าต้องย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า สิทธิที่จะมีเสรีภาพในการนับถือศาสนา มิเพียงแต่เป็นสิทธิมนุษยชนประการหนึ่งเท่านั้น "แต่มันยังเป็นเรื่องพื้นฐาน เพราะศักดิ์ศรีของมนุษย์แต่ละคนนั้น มีบ่อเกิดจากความสัมพันธ์ของเขากับพระเจ้าผู้เป็นพระเจ้าผู้สร้างและพระบิดา ซึ่งเขาได้รับการสร้างขึ้นมาจากพระฉายาของพระองค์ เพราะเขาได้รับสติปัญญาและเสรีภาพมาด้วย" [9] "เสรีภาพในการนับถือศาสนา ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของศักดิ์ศรีของมนุษย์นั้น เปรียบได้กับคิลามุมเอกของโครงสร้างสิทธิมนุษยชน" [10] ดังนั้น มันจึงเป็นการแสดงออกซึ่งเสรีภาพทางมโนธรรมอย่างลึกซึ้ง

คงปฏิเสธไม่ได้ว่า สิทธิที่จะมีเสรีภาพในการนับถือศาสนาก่อให้เกิดเอกลักษณ์ในตัวบุคคลขึ้น มิติที่สำคัญที่สุดมิติหนึ่งในโลกปัจจุบันนี้คือ การที่ศาสนามีบทบาทในการปลุกประชาชาติให้ตื่นตัวและแสวงหาเสรีภาพ ในหลายๆ กรณี ความเชื่อทางศาสนานั้นเองที่ทำนุบำรุงและสร้างความเข้มแข็งให้แก่เอกลักษณ์ของมวลประชาชาติ ในประเทศที่ศาสนาถูกปิดกั้นหรือถูกเบียดเบียน

ด้วยความพยายามทำให้ศาสนาเป็นเหมือนกับซากเดนของอดีตนั้น ศาสนากลับแสดงให้เห็นว่าเป็นพลังอันเข้มแข็งเพื่อการปลดปล่อย

ความเชื่อทางศาสนามีความสำคัญมากต่อมนุษย์แต่ละคนและต่อประชาชาติ ที่ในหลายๆกรณีบุคคลหนึ่งๆ พร้อมที่จะเสียสละเพื่อปกป้องมันเอาไว้ ในที่สุดความพยายามทุกประการที่จะยกเลิก หรือทำลายสิ่งทีบุคคลหนึ่งๆ ยึดถืออย่างสุดชีวิตนั้น จะเป็นการเสี่ยงที่จะก่อให้เกิดความเป็นปรปักษ์กันขึ้นอย่างเปิดเผยหรือแอบแฝง

6. ความจำเป็นที่จะต้องมีการเปรียบเทียบทางกฎหมายที่เป็นธรรม

แม้ว่าจะมีคำประกาศหรือปฏิญญาทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติ ซึ่งประกาศถึงสิทธิที่จะมีเสรีภาพทางมโนธรรมและในการนับถือศาสนา แต่เราก็กังพบเห็นความพยายามที่จะจำกัดศาสนาอยู่บ่อยๆ เมื่อยังไม่มีกฎหมายในรูปแบบที่เหมาะสมเพื่อรองรับสิทธินี้ คำแถลงการณ์เหล่านี้ก็จะเป็นเพียงแผ่นกระดาษเท่านั้น ความพยายามใหม่ๆ ที่จะยืนยันระเบียบทางกฎหมายที่มีอยู่แล้ว โดยออกข้อตกลงใหม่ๆ ที่มีประสิทธิภาพ เพื่อเสริมสร้างเสรีภาพในการนับถือศาสนาให้มั่นคงมากยิ่งขึ้นนั้น เป็นสิ่งที่มีคุณค่ามากจริงๆ [11] การปกป้องทางกฎหมายอย่างครบถ้วนนี้จะต้องกีดกันมิให้มีการบีบบังคับทางศาสนา ซึ่งเป็นอุปสรรคที่สำคัญของสันติภาพ ทั้งนี้เพราะ "เสรีภาพนี้หมายถึงการที่มนุษย์ทุกคนจะต้องรอดพ้นจากการถูกบีบบังคับโดยบุคคลหรือกลุ่มทางสังคม และอำนาจมนุษย์ใดๆ ด้วยเหตุว่าในเรื่องศาสนานั้น บุคคลจะต้องไม่ถูกบีบบังคับให้ปฏิบัติในสิ่งที่ขัดต่อความเชื่อของเขา ไม่มีบุคคลใดถูกกีดกันมิให้ปฏิบัติตามความเชื่อของเขา ไม่ว่าจะในที่ลับหรือในที่แจ้ง ไม่ว่าจะเป็นการส่วนตัว หรือร่วมกับผู้อื่น โดยอยู่ภายในขอบเขตที่เหมาะสม" [12]

ในช่วงประวัติศาสตร์นี้ เป็นเรื่องเร่งด่วนมากที่จะต้องเสริมสร้างเครื่องมือทางกฎหมาย เพื่อให้สามารถส่งเสริมเสรีภาพทางมโนธรรมในชีวิตทางสังคมและการเมือง การพัฒนาที่ค่อยๆ เป็นไปอย่างต่อเนื่องของระเบียบทางกฎหมายซึ่งได้รับการยอมรับในทางสากล จะสามารถก่อให้เกิดพื้นฐานที่มั่นคงสำหรับสันติภาพและความเจริญก้าวหน้า อย่างมีระเบียบของครอบครัวมนุษยชาติได้ ในขณะที่เดียวกัน เป็นความจำเป็นจะต้องมีความพยายามในระดับประเทศหรือภูมิภาค เพื่อให้หลักประกันว่าบุคคลแต่ละคนแม้ว่าจะอยู่ที่ใดก็ตามเขาจะได้รับประโยชน์จากการปกป้องทางกฎหมายที่เป็นที่ยอมรับในทางสากลได้

รัฐมีพันธะไม่เพียงแต่ยอมรับเสรีภาพพื้นฐานทางมโนธรรมเท่านั้น แต่ยังมีหน้าที่ที่จะส่งเสริมด้วย โดยพิจารณาถึงกฎศีลธรรมตามธรรมชาติและเป้าหมายเพื่อความดีของส่วนรวม และด้วย

การเคารพต่อศักดิ์ศรีของมนุษย์แต่ละคน เป็นที่น่าสังเกตว่าเสรีภาพทางมโนธรรมนี้ มิได้ให้สิทธิที่จะคัดค้านตามมโนธรรมอย่างไม่พิจารณา หากว่าเสรีภาพที่กล่าวอ้างนั้นกลับกลายเป็นการอนุญาต หรือเป็นข้ออ้างในการจำกัดสิทธิของผู้อื่น รัฐก็มีหน้าที่ที่จะปกป้องสิทธิอันล่วงละเมิดมิได้นี้ของพลเมืองของตน โดยวิธีการทางกฎหมาย เพื่อมิให้มีการใช้เสรีภาพในทางที่ผิดดังกล่าว

ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะเรียกร้องเป็นพิเศษ ต่อทุกคนที่อยู่ในตำแหน่งรับผิดชอบในสังคม ไม่ว่าจะประมุขของรัฐ หรือหัวหน้ารัฐบาล ผู้ออกกฎหมาย ศาล และอื่นๆ ในการให้หลักประกันต่อเสรีภาพทางมโนธรรมที่แท้จริง ของทุกคนที่อาศัยอยู่ในรัฐนั้นๆ ด้วยวิธีการที่จำเป็นทุกวิธีการ และให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อสิทธิของชนกลุ่มน้อยด้วย ทั้งนี้นอกจากจะเป็นประเด็นของความยุติธรรมแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมการพัฒนาสังคมที่สันติสุขและกลมเกลียวกันด้วย ที่สุด รัฐยังมีพันธะหน้าที่ทางกฎหมายอย่างเคร่งครัดที่จะต้องปฏิบัติตามข้อตกลงระหว่างประเทศที่ตนได้ลงนามรับรองด้วย

7. สังคมอันหลากหลาย และโลก

การมีกฎเกณฑ์ที่เป็นที่ยอมรับกันระหว่างประเทศ หากได้ปิดกั้นการดำรงอยู่ของระบบ หรือระบอบการปกครองที่สอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมบางอย่างไม่ อย่างไรก็ดี ตามระบบดังกล่าวจะต้องค้ำประกันเสรีภาพทางมโนธรรมของพลเมืองของตนทุกคนอย่างสมบูรณ์ และไม่อาจจะถือเป็นข้ออ้างที่จะปฏิเสธหรือจำกัดสิทธิที่จะได้รับการยอมรับในทางสากลด้วย

เรื่องนี้เป็นความจริงเมื่อพิจารณาว่าในโลกปัจจุบันนี้ เป็นการยากที่จะพบประชากรทั้งหมดนับถือศาสนาเดียวกัน และสังกัดอยู่กับกลุ่มทางเชื้อชาติหรือวัฒนธรรมเดียวกัน การอพยพอย่างขนานใหญ่ และการเคลื่อนย้ายประชากร มีผลต่อการเติบโตของสังคมที่มีวัฒนธรรม หรือศาสนาหลากหลายในส่วนต่างๆ ของโลก ในสภาพเช่นนี้การเคารพต่อมโนธรรมของแต่ละคนมีความเร่งด่วนมากขึ้น และก่อให้เกิดการทำลายใหม่ๆ ต่อกลุ่มชนแต่ละกลุ่ม และโครงสร้างแต่ละโครงสร้างในสังคม รวมทั้งต่อผู้ออกกฎหมาย และผู้นำรัฐบาลด้วย

ประเทศหนึ่งๆ จะแสดงการเคารพต่อความหลากหลายทางประเพณี ขนบธรรมเนียม วิถีชีวิตและความผูกพันทางศาสนาได้อย่างไร โดยยังคงยึดถือบูรณภาพของวัฒนธรรมของตนเองไว้ เป็นไปได้อย่างไรที่วัฒนธรรมหลักในสังคมหนึ่งๆ จะยอมรับ และผนวกกับองค์ประกอบใหม่ๆ โดยยังรักษาเอกลักษณ์ของตนไว้ และโดยมิได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้น คำตอบต่อคำถามเหล่านี้จะพบได้ โดยการศึกษาอย่างละเอียดถึงการเคารพต่อมโนธรรมของผู้อื่น ตัวอย่างเช่น โดยการ

แสวงหาความรู้ในเรื่องวัฒนธรรมและศาสนาอื่นๆ และโดยการเข้าใจอย่างสมดุถึง ความหลากหลายนี้เช่นที่ดำรงอยู่แล้ว จะมีวิธีการใดอีกเล่าที่จะเสริมสร้างเอกภาพบนความหลากหลาย ได้ดีไปกว่าความผูกพันมุ่งมั่นของทุกคนที่จะร่วมกันแสวงหาสันติภาพ และการยืนยันเสรีภาพซึ่ง ทำให้มโนธรรมของแต่ละคนได้รับความเคารพยกย่อง นอกจากนั้นเพื่อก่อให้เกิดสังคมที่เป็นระเบียบขึ้น เป็นที่หวังว่าวัฒนธรรมต่างๆ ยังปรากฏอยู่ในบางพื้นที่ จะแสดงออกถึงการเคารพซึ่งกันและกัน และช่วยเสริมกันและกันให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ความผูกพันอย่างแท้จริงในการปรับประสานวัฒนธรรม ยังเป็นการเพิ่มความเข้าใจระหว่างศาสนาด้วย

เมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา ได้มีกิจกรรมเกิดขึ้นมากมายเพื่อความเข้าใจระหว่างศาสนา เพื่อส่งเสริมความร่วมมือกันอย่างจริงจังในภารกิจร่วมกันของมนุษยชาติ บนพื้นฐานของคุณค่าที่ศาสนาใหญ่ๆ มีอยู่ร่วมกัน ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะสนับสนุนความร่วมมือกันเท่าที่จะเป็นไปได้ รวมทั้งการเสวนาอย่างเป็นทางการที่กำลังทำกันอยู่ระหว่างผู้แทนศาสนาที่สำคัญต่างๆ เพื่อการนี้ทางสันตะสำนักมีสำนักงานที่มีชื่อว่า "คณะกรรมการเพื่อการเสวนาระหว่างศาสนา" ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมการเสวนาและความร่วมมือกับศาสนาอื่น โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ของคาทอลิกอย่างเหนียวแน่นและเคารพเอกลักษณ์ของศาสนาอื่นอย่างสมบูรณ์

หากความร่วมมือระหว่างศาสนา และการเสวนาเป็นไปด้วยเจตนารมณ์แห่งความเชื่อใจกัน ด้วยความเคารพและความจริงใจแล้ว ก็มีส่วนอย่างแท้จริงในการสรรค์สร้างสันติภาพได้ "มนุษย์ต้องการที่จะพัฒนา จิตใจและมโนธรรมของตน สิ่งนี้มักขาดหายไปจากชีวิตของประชาชนในปัจจุบัน การขาดความหวังโยในคุณค่าและวิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์โดยรวม ซึ่งโลกของเราในปัจจุบันกำลังประสบอยู่นั้น เรียกร้องให้เราก้าวข้ามสถานการณ์ปัจจุบัน และเพิ่มความพยายามที่จะตั้งคำถามสำคัญและแสวงหาความเข้าใจกัน แสงสว่างภายในจิตใจก็จะเริ่มฉายแสงในมโนธรรมของเรา และจะช่วยให้เราเข้าใจพัฒนาการนี้อย่างมีความหมาย และชี้้นำให้เรามุ่งไปสู่ความดีของแต่ละคน และของมวลมนุษยชาติทั้งมวล ตามแผนการของพระเจ้า" [13] การแสวงหาความร่วมมือกันนี้ หากกระทำตามแสงสว่างจากกฎของมโนธรรม และธรรมะของศาสนาของตนแล้ว รวมทั้งการต่อต้านความอยุติธรรมและสงครามในปัจจุบัน ก็จะเป็นการวางพื้นฐานที่มั่นคง เพื่อความร่วมมือกันในการแสวงหาหนทางแก้ไขที่ต้องการได้

พระศาสนจักรคาทอลิกพยายามสนับสนุนความร่วมมืออันสุจริตใจในทุกรูปแบบ เพื่อสรรค์สร้างสันติภาพ พระศาสนจักรจะพยายามต่อเนื่องในการสนับสนุนความร่วมมือนี้ โดยการอบรมมโนธรรมของสมาชิกทุกคนของพระศาสนจักร ให้เปิดจิตเปิดใจออกกว้าง และเคารพผู้อื่นด้วยการ

ผ่นปรนกัน ซึ่งมีอยู่ควบคู่ไปกับการแสวงหาสัจธรรมนี้ และด้วยจิตตารมณ์ของความเป็นปึกแผ่น
หนึ่งเดียวกันด้วย [14]

8. มโนธรรมและคริสตชน

ด้วยพันธะที่จะต้องสนองตอบต่อมโนธรรมของตนในการแสวงหาสัจธรรมนี้ ผู้ที่เป็นศิษย์ของ
พระเยซูคริสต์ รู้ว่าพวกเขาไม่อาจวางใจในความสามารถส่วนตัวของตนเองเพื่อรู้จักศีลธรรม การ
ไขแสงของพระเจ้าจะช่วยให้มโนธรรมของเขาชัดเจนขึ้นและช่วยให้เขารู้จักเสรีภาพซึ่งเป็นพระพร
อันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าแก่มนุษยชาติ [15] พระองค์ไม่เพียงแต่จารึกกฎธรรมชาติดวงใจของ
แต่ละคน "ในศูนย์กลางที่ลึกที่สุดของมนุษย์ อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์อยู่สองต่อสองกับ
พระเจ้า" [16] แต่ยังทรงไขแสงให้เห็นกฎของพระองค์โดยทางพระคัมภีร์ ตรงนี้ที่เราจะพบเสียง
เรียกร้องหรืออันที่จริงคือบัญญัติ ให้รักพระเจ้า และปฏิบัติตามบัญญัติของพระองค์

พระเจ้าได้ทรงช่วยให้เราได้รับรู้ถึงพระประสงค์ของพระองค์ พระองค์ได้ทรงไขแสงบัญญัติ
ของพระองค์ให้แก่เรา และทรงแยกแยะให้เราเห็น "ชีวิตและความดี ความตาย และความชั่ว"
พระองค์ได้ทรงเรียกเราให้ "เลือกชีวิต... โดยรักพระเจ้าของท่านให้ฟังเสียงของพระองค์และผูกพัน
อยู่กับพระองค์ เพราะจะทำให้ท่านได้ชีวิตและอายุยืน" [17] ในความสมบูรณ์แห่งความรักของ
พระองค์นั้น พระเจ้าเคารพต่อเสรีภาพของมนุษย์ ที่จะเลือกคุณค่าสูงสุดที่ตนแสวงหา และ
พระองค์ได้ทรงไขแสงให้เห็นถึงการเคารพอย่างสมบูรณ์ของพระองค์ ต่อพระพรอันประเสริฐแห่ง
เสรีภาพทางมโนธรรม บัญญัติของพระเจ้าเป็นพยานได้ถึงเรื่องนี้ ทั้งนี้เพราะบัญญัติเหล่านี้มิได้กีด
ขวาง แต่ช่วยเราให้ใช้เสรีภาพได้ บัญญัติของพระเจ้ายังคงเป็นการแสดงออกอย่างครบครันของ
พระประสงค์ของพระองค์ และเป็นการต่อต้านความชั่วร้ายทางศีลธรรมอย่างถึงที่สุด และโดยทาง
บัญญัตินี้ พระองค์ทรงปรารถนาที่จะช่วยนำทางเราในการแสวงหาจุดหมายปลายทางของเราอีก
ด้วย

กระนั้นก็ดี ยังไม่เพียงพอที่พระเจ้าจะแสดงความรักอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ในโลกที่พระองค์
ทรงสร้างและในตัวมนุษย์ พระเจ้า "ทรงรักโลกมาก ถึงกับทรงมอบพระบุตรแต่พระองค์เดียว เพื่อ
ว่าผู้ที่ทรงเชื่อในพระองค์จะไม่พินาศ แต่จะมีชีวิตนิรันดร... ผู้ที่ประพฤติชอบก็มาสู่แสงสว่าง
เพื่อให้เห็นว่า การกระทำของเขานั้นได้กระทำโดยฟังพระเจ้า" [18] พระบุตรมิได้ทรงรื้อที่จะ
ประกาศว่าพระองค์คือองค์แห่งความจริง [19] และทำให้เรามั่นใจว่าองค์แห่งความจริงนี้จะทำให้
เราเป็นอิสระ [20]

ในการแสวงหาสัจธรรมนี้ คริสตชนพึงพาอาศัยการไขแสดงของพระเจ้า ซึ่งปรากฏอยู่แล้วอย่างสมบูรณ์ในพระคริสต์ พระองค์ได้ทรงมอบภารกิจให้พระศาสนจักรประกาศสัจธรรมนี้ และพระศาสนจักรทั้งหมดก็มีหน้าที่ที่จะต้องซื่อสัตย์ต่อสัจธรรมนี้ด้วย ความรับผิดชอบที่จริงจังมากที่สุดของข้าพเจ้า ในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดนักบุญเปโตร คือเรื่องนีกล่าวคือ พยายามซื่อสัตย์ซื่ออย่างมั่นคงที่จะทำให้พี่น้องชายหญิงของข้าพเจ้ามั่นคงในความเชื่อ [21]

คริสตชนจะต้องรู้สึกผูกพันให้มากกว่าคนอื่นๆ ที่จะทำให้มโนธรรมของตนสอดคล้องกับสัจธรรมนี้ ต่อหน้าพระพรอันประเสริฐสุดของการไขแสดงของพระเจ้าในพระคริสต์นั้น คริสตชนจะต้องพยายามฟังเสียงมโนธรรมของตนอย่างสุภาพถ่อมตนและด้วยความตั้งใจมากเพียงใดแล้ว เขาจะต้องถ่อมตนเพียงใดเมื่อคำนึงถึงความคิดอันจำกัดของตนเอง เขาจะต้องไวในการเรียนรู้ และจะต้องซื่อสัตย์เท่าใดในการประณาม สิ่งล่อใจที่เกิดขึ้นเสมอทุกยุคทุกสมัย แม้กระทั่งกับคริสตชนด้วย คือ การทำตัวเองเป็นหลักเกณฑ์ของสัจธรรม ในยุคของความเป็นปัจเจกนิยมสูงเช่นทุกวันนี้ สิ่งล่อใจนี้ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบ แต่เครื่องหมายของผู้ที่ "อยู่ในสัจธรรม" นั้น คือสามารถที่จะรักกันอย่างนอบน้อมถ่อมตน นี่คือพระวาจาที่พระเจ้าทรงสอนเรา : สัจธรรมจะปรากฏออกมาในความรัก [22]

สัจธรรมที่เราประกาศนี้ เรียกร้องให้เราส่งเสริมความเป็นหนึ่งเดียวกัน แทนที่จะส่งเสริมการแบ่งแยก การคืนดีกันแทนความเกลียดชังและการไม่ผ่อนปรนกัน พระพรของการที่เราได้มา รู้จักสัจธรรมนี้ ทำให้เรามีความรับผิดชอบอย่างจริงจังในการที่จะประกาศสัจธรรมนี้เท่านั้น ซึ่งจะนำไปสู่เสรีภาพและสันติภาพสำหรับทุกคน นั่นก็คือ พระสัจธรรมที่ได้ทรงกลายมาเป็นเนื้อหนังในองค์พระเยซูคริสต์

เพื่อจะจบสารฉบับนี้ ข้าพเจ้าขอเชื้อเชิญมนุษย์ทุกคน ตามสถานการณ์ของตนและตามความรับผิดชอบของแต่ละคน ให้ทำการพิจารณาเป็นอย่างดีถึงความจำเป็นที่จะเคารพมโนธรรมของแต่ละบุคคล ในทุกๆ แง่มุมของชีวิตทางสังคม วัฒนธรรมและการเมืองนั้น การเคารพเสรีภาพทางมโนธรรม ซึ่งมุ่งไปสู่สัจธรรม ย่อมนำไปประยุกต์ใช้ได้ในหลายอย่างที่สำคัญ ในขณะที่เรากำลังแสวงหาสัจธรรมร่วมกันอยู่นี้โดยการเคารพมโนธรรมของผู้อื่น เราจะสามารถเดินไปตามเส้นทางแห่งเสรีภาพ ซึ่งจะนำไปสู่สันติภาพ ตามพระประสงค์ของพระเจ้า

จากวาทีกัน 8 ธันวาคม 1990

พระสันตะปาปาจอห์น ปอล ที่ 2

-
- [1] สารวันสันติสากล ปี 1988, บทนำ
  - [2] สารวันสันติสากล ปี 1989, ข้อ 1
  - [3] พระธรรมบัญญัติว่าด้วยพระศาสนจักรในโลกสมัยนี้, ข้อ 16
  - [4] สำหรับการยอมรับสิทธิ ครั้งล่าสุด ให้ดูได้จากปฏิญญาของสหประชาชาติ ปี 1981 ในเรื่องการจัดรูปแบบต่างๆ ของการไม่พ้องปรนกัน และการกีดกันสิทธิในการนับถือศาสนา และการแสดงออกทางความเชื่อ, ข้อ 1
  - [5] เทียบ ตัวอย่าง คำแถลงของสังคายนาวาด้วยเสรีภาพในการนับถือศาสนา, ข้อ 12
  - [6] เทียบ ตัวอย่าง คำแถลงว่าด้วยความสัมพันธ์แห่งพระศาสนจักรกับบรรดาศาสนาที่มีใช้คริสต์ศาสนา, ข้อ 3
  - [7] คำแถลงของสังคายนาวาด้วยเสรีภาพในการถือศาสนา, ข้อ 12
  - [8] ข้อ 1
  - [9] คำปราศรัยต่อที่ประชุมนานาชาติครั้งที่ 5 ว่าด้วยการนิติศาสตร์ศึกษา, เมื่อวันที่ 10 มีนาคม 1984, ข้อ 5
  - [10] สารวันสันติสากล ปี 1988, บทนำ
  - [11] เทียบ นอกจากเอกสารอื่นๆ แล้ว ยังมีปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน, ข้อ 18, กฎบัตรเฮลซิงกิ, ข้อ 1, a) VII; อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก, ข้อ 14
  - [12] คำแถลงของสังคายนาวาด้วยเสรีภาพในการนับถือศาสนา, ข้อ 2
  - [13] คำปราศรัยต่อเยาวชนมุสลิมที่คาซาชลังกา 19 สิงหาคม 1985 9: *AAS* 78 (1968) 101-102
  - [14] เทียบ คำปราศรัยต่อนักการทูต, 11 มกราคม 1986 ข้อ 12
  - [15] เทียบ *บสร* 17:6
  - [16] พระธรรมบัญญัติว่าด้วยพระศาสนจักรในโลกสมัยนี้, ข้อ 16
  - [17] เทียบ *ฉธบ* 30:15-20
  - [18] *ยน* 3:16, 21
  - [19] เทียบ *ยน* 14:6
  - [20] เทียบ *ยน* 8:32
  - [21] เทียบ *ลก* 22:32
  - [22] เทียบ *อฟ* 4:15